

РЕЦЕНЗИЯ

за

дисертационния труд на редовната докторантка Сенем Юсеинова Конедарева „Евиденциалността в българския език – типологичен аспект“ в катедрата по български език на ФФ в ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по национално направление 2.1. (филология), научна специалност 05.04.17 Български език с научен ръководител проф. д-р Лилия Илиева

Представената докторска дисертация разглежда един от основните нерешени въпроси в българското езикознание а именно за статуса на т.нар. преизказни форми в българския език (основно глаголни), които според някои автори съставят четвъртото наклонение на глагола – **преизказно**, покрай останалите три (изявително, повелително, условно), но според други – са само преизказни форми, непринадлежащи на специално наклонение.

Авторката свързва тези форми с явлението, наречено в последно време в общата лингвистика (предимно американската) **евиденциалност**. Тя предлага следната структура на труда: Въведение (с. 6–26), Глава I. Характеристика и обща типология на евиденциалността (с. 27–80), Глава II. Евиденциалната система на българския език – специфики и структура (с. 81–142), Глава III. Изразяване на евиденциалност в съвременния български език (с. 143–214), Глава IV. Българската евиденциална система в съпоставителен план (с. 215–265), Заключение (с. 266–270), Библиография (с. 271–284), Списък на съкращенията (с. 285), Индекс на таблици (с. 287), Индекс на фигури (с. 288) и три приложения.

Както обявява Конедарева, основният обект на изследване е проблемът за същността на евиденциалността като езиково явление (като граматична категория със своя структура, начини на изразяване и специфични български черти). **Актуалността** на темата е свързана с **коригиране на противоречивите данни за българския език в световната езиковедска литература и Световния атлас на езиковите структури**. Несъмненият принос на Конедарева е, че посочва, че **съвременният български език притежава по-богата евиденциална система** от системите на езиците,

типологизирани в същата типологична група. С респектиращата си осведоменост за трудовете, които е използвала, тя определя мястото на българския език сред малко познатия досега обширен ареал, обхващащ източно- и южноевропейски (балкански) и западноазиатски езици.

Докторантката по различни поводи сочи стройната система от форми, изразяващи – според нея – същинската и несъщинска евиденциалност. В плана на съдържанието на периферийните членове тя открива преплитане от функционално-семантичното поле на евиденциалността и **модалността**. Разглежда се в по-тесния смисъл – като граматична самостоятелна категория, като същинска евиденциалност, категорията има два диференциални признака – външен и вътрешен.

Важно е наблюдението, че българският език разполага с евиденциални форми и в страдателен залог, образувани със страдателно причастие, тип *писан /e/ бил* и с възвратнострадателни форми, тип *пишел се /e/, писал се /e/, щял /e/ да се пише*.

Изводите, до които достига авторката, са изключително съществени – те се отнасят до формалната близост, но не и идентичност между евиденциалните форми и перфектните облици; до възникването на специалния маркер за евиденциалност – имперфектното причастие, определено като уникална българска черта; до своеобразието на българското изпадане на спомагателния глагол в 3 л. ед. и мн. число и специализацията на формата за изразяване на нови значения (в сравнение с другите славянски езици); до употребата на удвоен перфект за изразяване на дубитативност; до подчертаването на вътрешноезиковите процеси, засегнали семантичното и формалното преобразуване на перфекта; до зависимостта на евиденциалността от граматичната категория лице; до приликите на категорията евиденциалност в другите славянски езици (на лексикално равнище) и с балканските, по-специално с албански (на морфологично равнище).

Несъмнена заслуга на докторантката е, че тя е пребродила цялата огромна **терминологична джунгла**, свързана с назоваването на категорията в семантичен и формален план у нас и в чужбина, като във връзка с това прави едни или други характеристики на термините, които трябва да се имат предвид и от бъдещите изследователи на този толкова сложен проблем. Ще приведа множеството термини, свързани както с традицията, така и с новите

наименования за разглежданото явление: четвърто наклонение; приказно наклонение // приказно спрежение (Балан); отдавна минало (Шишков); преизказно наклонение (Андрейчин, Маслов, Дьомина, Стоянов, Иванчев, Ст. Георгиев); преизказни форми (Андрейчин); преизказни форми – обичайни и емфатични (Дьомина); вторично наклонение или свръх наклонение; перфектоподобен комплекс; морфо-семантико-функционален комплекс със силно изразена опозиция несвидетелственост/свидетелственост (Иванчев); модус на изказване на действието (Герджиков); вид на изказването (Куцаров, Бояджиев, Пенчев); хиперкатегория, ренативни форми, перфектно подобен комплекс (Р. Ницолова). От по-новите наименования: перифрастични форми на перфекта (Бенвенист); медиатив (Зл. Генчева) и др.

Евиденциалността невинаги е конкретизирана и у самата авторка. Тя е представена като: **явлението евиденциалност; евиденциална система; ренаративна конструкция; евиденциална актегория; парадигматично представена система от форми**, т.е. ту чрез явлението, ту чрез категорията (семантична и морфологична), ту чрез различните форми на изява на явлението и т.н.

И ако тук посочвам тази терминологична пъстрота у всички автори при представянето на явлението чрез различните му изяви, то това правя с единствената цел да посоча **обективните трудности**, които се появяват за неговото характеризирание и наименование. В крайна сметка, разсъжденията на авторката за същинската евиденциалност – с членове индикатив, конклузив и ренаратив и за конструкциите, изразяващи несъщинска евиденциалност – с членове адмиратив, дубитатив, ренаративен конюнктив, ренаративен презумптив, чиято основна функция е модална (а вторичната евиденциална), се приближават до дефиницията на Ахманова за категорията **наклонение**, дадена в Словарь лингвистических терминов (Москва, 1966, с. 248): „**Наклонение**, англ. mood, фр. mod, нем. Modus, исп. modo. 1. **Граматическа категория** на глагола, изразяваща отношението на съдържанието на изказването към действителността. 2. **Оттеньците** на значенията на категориалните форми на наклонението. 3. Различно изразените модални значения“.

При анализа на различните типове наклонения най-важните очевидно са косвените наклонения – „всички категориални форми на наклонението освен изявителната, т.е. всички видове за изразяване на отношението на

съдържанието на изказването към действителността“, противоположен термин – изявително наклонение (с. 249). Броят на различните типове наклонения е впечатляващ: абсолютно, волево, хипотетично, дълженствователно, допусквателно, достигателно, желателно (оптатив), забранително (ветатив), иреално, недействително, неопределено, подбудително, повелително, повелетилно-предположително, потенциално, предпазващо, разрешително, съслагателно, условно, увещателно, еморатическо, уподобяващо и т.н. (с. 248–249).

„Категориалната форма на косвеното наклонение обикновено е с развита система от оттенъци (варианти) на модалното значение, обединени от общия признак **отсъствие на пряко съответствие** на съдържанието на изказването на действителността“ (с. 249). Чуждестранните еквиваленти на **наклонението**, както бяха приведени, означават **модус** ‘начин’ и от там **модален**. С други думи, наклонението не изключва, а широко отразява различните модуси (начини), модалности на съдържанието на изказването към действителността.

Модалните характеристики (адмиратив, дубитатив, императив, ренативен презумтив), макар и поставени в „периферията“, са същностни характеристики на опосредствената (косвената) информация.

Тези разсъждения за сходство между анализите, направени за разглежданите по-горе категории и категорията евиденциалност, извършвам въз основа на материала за българския **глагол**, като игнорирам нетипичната евиденциалност, изразена с лексикални средства, която не стои в центъра на проучването и има универсален характер за всички езици. Любопитно е, че семантиката на евиденциала **пряко информация** се свързва с името на наклонението **индикатив**. Същото се отнася и до семантиката на евиденциала **опосредствена информация** – свързва се освен с конклузива и ренаратива, но и с модалните категории – дубитатив, адмиратив, ренативен конюнктив. Отново „кръженето“ се извършва около неиндикативните **косвени наклонения**. В крайна сметка отново изплува завоалираният въпрос – от морфологична гледна точка при глагола с какво се сблъскваме: с непреизказни и преизказни **времена или наклонения**? Ако става дума за форми на времена, то времената в български биха били 18 (независимо как ще ги наречем), ако става дума за наклонения, то наклоненията биха били 4 (независимо как ще наречем четвъртото). Този въпрос има и практическа

ориентираност, която трябва да намери отражение в новите български граматики. Категорията евиденциалност заедно с цялата **подредена евиденциална система** има смисъл и значение, когато се вписва семантично и формално в общата система на по-големите структури, отразени в Световния атлас. Българската проекция на тази категория (и система), отразена в граматиките, не е достатъчно ясна. Като „суперкатегория“ тя включва в себе си и индикатива, с който фактически се родее и с името (евиденциалност ‘явност’, ‘очевидност’), т.е. тя по-скоро е назована немотивирано по немаркирания член.

Когато трябва да посочим заслугата на Конедарева при разработката на проблема за евиденциалността в българския език в никакъв случай не бива да забравяме пояснението в заглавието – **типологичен аспект**. Тук докторантката се е справила **блестящо**: организираща е обективно трудно организуемия материал в различни типове информация (според начина на получаването ѝ); установила е взаимодействието между евиденциалността и модалността; посочила е външните и вътрешните диференциални признаци на системата; определила е структурата ѝ; стигнала е до важния извод, че българската система е **модализирана**; извършила е семантична характеристика на членовете ѝ по евиденциали, потърсила е граматически маркери и чак тогава, след като е охарактеризирала семантично и формално системата, е използвала типологията, като е съпоставила българската ситуация с тази на езиците от славянската езикова група, балканския езиков ареал (гръцки ?, румънски, албански). По-специално е положението с турски, който е послужил като благоприятна среда за доразвиване на явлението. Конедарева води сравнението с балтийските езици (литовски и латвийски) – на север, и с грузински – на юг, за да определи мястото и спецификата на българския език в големия евиденциален пояс. Компетентният анализ, който прави докторантката, не е самоцелен (да отбележи съществуването на явлението в тези езици), а целенасочен (да покаже приликите и отликите с българския език).

Към работата могат да бъдат направени и следните препоръки с оглед на евентуалното ѝ отпечатване:

1. Категорията евиденциалност на самата българска езикова територия формално и ареално се реализира по различни начини – в източните и западните български говори. В голяма част от западните липсва

миналото несвършено причастие. Любопитно е да се установи в Северозападните говори релацията между изчезването на имперфект и аорист и генерализирането на миналото неопределено време, от една страна, и типовете причастия, от друга страна.

2. Във връзка с това, пък и по отношение на историята на възникването на преизказността в български и с оглед на първите ѝ прояви, е нужно да бъдат прощудирани много сериозните изследвания на М. Деянова „Имперфект и аорист в славянските езици“ (С., 1966) и „История на сложните минали времена в български, сърбохърватски и словенски“ (С., 1970), на Ст. Стойков „Изчезване на имперфект и аорист в банатския говор“ (Славистичен сборник, т. I, С., 1958, с. 185–207).

3. Доста често в трудовете на предходниците, а и на самата докторантка, се говори за **конструкции** (у нея пък за **евиденциални конструкции**, напр. на с. 269) вместо за някаква евиденциална морфологична категория. Това се прави, за да се избегне ангажиментът за това дали тези конструкции са темпорални или модални.

Ако от гледището на авторите на „Световния атлас на езиковите структури“ това е оправдано, тъй като там трябва да бъдат представени най-разнотипни езикови системи с множество специфични черти (семантични, граматични и пр.), които невинаги са съотнесими, то по отношение на българския език това не са никакви „голи“ конструкции и структури, неподчинени ни морфологични категории, а такива звена, които парадигматично участват в стройни и пълни системи от форми и изграждат цялостни темпорални или модални парадигми, които трябва по-точно да бъдат назовани.

4. „Ревизията“, която се опитват да направят Фридман и Томич, на езиците, участващи в Балканския езиков съюз, има друг адрес и други не съвсем лингвистични цели. За пример да вземем „ромския език“, който е различен за различие роби у нас, говорещи само турски или само влашки или само български. А ромският език „въобще“ би участвал в някакъв измислен „световен езиков съюз“, тъй като се говори навсякъде по света. Такива твърдения, при това нямащи пряко участие към сърцевината на темата, могат да бъдат редуцирани.

Направените препоръки само допълват отлично извършения от докторантката анализ на проблема в изследването.

Заключение: Представената дисертация на асистент Сенем Конедарева е изпълнена на най-високо теоретично равнище. Авторката ѝ е охарактеризирала в българския език по нов начин, с нова съвременна лингвистична терминология езиковото явление, наречено **евиденциалност**, за което липсва характеристика дори в най-новите специализирани (лингвистични) терминологични речници. Тя е извършила типологични паралели с езици от различни групи – славянски, балтийски, тюркски, албански, грузински и др. от т.нар. Голям евиденциален пояс, за да разкрие спецификата на категорията в български език. Освен това тя предлага цялостна нова терминологична система, необходима за проучванията и съобразена с терминологията в световната лингвистична литература. Езикът и стилът на докторантката са безупречни.

Като оценявам най-високо представеният труд, с пълна убеденост давам и своя положителен вот за присъждането на Сенем Юсеинова Конедарева образователната и научна степен „доктор“.

Благоевград
10.05.2015 г.

Рецензент:
/проф. д-р Иван Кочев/